

Костецька Л.М.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПАТРОН-КЛІЄНТЕЛІЗМ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД

У статті розглянуто історичні прояви патрон-клієнтських стосунків у первісних общинах, у період Давнього Риму, Османської імперії, добу Нового часу та особливості їх політичних режимів. З'ясовано, що під патронатом у Древньому Римі розуміли форму заступництва, здійснювану патроном, тобто правління під наглядом і керівництвом якої-небудь важливої особи або великої організації. Патронат передбачає відносини, що охоплюють взаємний обмін послугами між кількома людьми різного статусу і влади. Клієнтелізм своїм початком сягає епохи античності, а термін запозичений у стародавніх римлян. Сутність клієнтелізму полягає у протекції в обмін на його лояльність і політичну підтримку.

Здійснено аналіз публікацій світового досвіду та виділено три основні напрямки патрон-клієнтських стосунків: 1) обмін благами, 2) патронат у бюрократії, 3) клієнтелізм на виборах. Їх дослідження надало можливість проаналізувати суспільно-політичні процеси досліджуваних історичних періодів, зокрема владарювання лідера меланезійської общини та полінезійського вождя, зміна дворів монархів на бюрократичні держави Нового часу, просування лояльних бюрократів по службі і реформування ними суспільств, патронатність партій та заохочення електорату на виборах.

Проаналізовано взаємозв'язок патрон-клієнтських стосунків з ієрархічним розподілом влади. Визнано, що ієрархія – це співвідношення поняття «влада-підпорядкування», тиск на людину за допомогою примусу і контролю над розподілом матеріальних благ.

Виявлено наслідки клієнтелізму для політики, державного управління. Встановлено, що він є незалежним посередником, а залежними посередниками є політичний режим, державність, економічний розвиток.

Доведено, що економічні наслідки електорального клієнтелізму, наслідки бюрократичного патронату, низька якість державного управління між собою дуже схожі. Об'єднати всі ці складові частини можна одним сучасним поняттям – корупція.

Зроблено висновок, що патрон-клієнтські стосунки існували протягом всього історичного розвитку людства. Патрон-клієнтелізм трансформується, набуває нових видів і форм та продовжує грати значну роль у політико-адміністративному житті, переплітаючись з раціональними інституціями та відтворюючи патримоніальні практики у зовні раціональному середовищі.

Ключові слова: патронат, клієнтелізм, патрон-клієнтські стосунки, ієрархія, бюрократія.

Постановка проблеми. У контексті дослідження історичного еволюційного розвитку патрон-клієнтських відносин важливими є питання, зокрема, неформальних стосунків в політиці й публічному управлінні, поєднання потенційного примусу та експлуатації з добровільними відносинами, невербальних практик соціального розподілу і структурування суспільства, неформальних правил обміну ресурсами між представниками різних ієрархічних шаблів соціуму, впливу політичних режимів на модернізації суспільств.

Продуктом модернізації традиційних суспільств стали неопатримоніальні системи, що володіють власною стійкою логікою розвитку і характеризуються такими ознаками:

1) держава управляється як приватне володіння (патримоніум) носіїв державної влади. При цьому відбувається приватизація громадських функцій та інститутів, які стають джерелом приватних доходів для цих носіїв;

2) етнічні, кланові, регіональні та сімейно-родинні зв'язки аж ніяк не зникають, а вбудовуються в логіку функціонування державного апарату, прилаштовуючись під «на вигляд сучасні» політичні та економічні відносини;

3) політичний центр відділений від периферії, він концентрує політичні, економічні та символічні ресурси влади, перекриваючи доступ до них всім іншим групам і верствам суспільства [20].

Усе це актуалізує питання щодо визначення і узагальнення основних напрямків патрон-клієнт-

ських стосунків в історичному вимірі, зокрема застосування обміну благами, бюрократичного патронату, електорального клієнтелізму, а також з'ясування специфіки існування ієрархічних мереж, що формуються навколо впливових посад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок наукових розвідок патрон-клієнтських стосунків сягає 1950–1970 років.

У Древньому Римі під патронатом розуміли форму заступництва, здійснювану патроном, тобто правління під наглядом і керівництвом якої-небудь важливої особи або великої організації.

Щодо визначення дефініцій «патронат», «клієнтелізм», «патрон-клієнтські відносини», то у сучасному світі продовжуються дискусії між істориками, політологами, антропологами, соціологами тощо. Зокрема, виникають питання: чи можуть патрони бути конкурентами, чи може патронат і клієнтелізм охопити все суспільство чи це стосується лише еліт (верхівки влади), чому виникають і руйнуються патрон-клієнтські стосунки, чи можуть вони бути однією із форм політичної підзвітності тощо.

На сьогодні найбільш вагому теоретичну базу для вивчення питань патрон-клієнтських взаємостосунків представляють роботи зарубіжних дослідників, серед яких М. Вебер [1], С. Ланде [27], С. Стокс, Т. Даннінг [31], Т. Ерл [21], К. Чандра [18], Дж. Чуб [19], М. Шефтер [6; 7] та інші. Заслужують на увагу праці науковців сучасності, зокрема В. Гельмана [2; 3], Г. Єгорова [5], Т. Пояркової [10].

Так, західний вчений А. Майєр [28] під клієнтелізмом розумів визначені форми відносин захисту взаємної вигоди між акторами, один із яких займає високе місце у соціальній ієрархії (патрон), а інший заінтересований у захисті та отриманні привілеїв (клієнт) [8].

Дослідники пострадянського періоду М. Додлова М. Юдкевич розглядали патрон-клієнтські стосунки як процес переваги сильніших над слабшими, владарювання і поневолення, тобто залежність одних суб'єктів від інших [4], де головним суб'єктом цих стосунків є людина.

На думку М. Мескона, у процесі еволюції системи управління було вироблено три принципово різні інструменти управління, тобто впливу на людей. А саме:

– ієрархія – організація, де основний засіб впливу – співвідношення «влада-підпорядкування», тиск на людину зверху за допомогою примусу і контролю над розподілом матеріальних благ;

– культура – вироблені і визнані суспільством цінності, соціальні норми, установки, шаблони поведінки, ритуали, які змушують людину вести себе певним чином;

– ринок – відносини, засновані на купівлі-продажу продукції та послуг і передбачають рівноправність інтересів продавця і покупця [3].

Взаємодія між цими складовими частинами і її якість буде змінюватися від актуального у певний час інструменту управління.

Аналізуючи погляди науковців, дослідників, політиків, аналітиків у межах зазначеної теми, слід наголосити на нерозривності понять влади, політики та суспільних процесів, їх взаємозв'язку та впливу на громадян. Разом із тим важливими є також питання щодо впливу клієнтських відносин на діяльність правлячої еліти; взаємної залежності патрона та клієнта; ієрархічних мереж, що формуються навколо впливових посад владних структур; «нерівноцінного обміну» з ціллю домогтися впливу на рішення влади з урахуванням своїх інтересів у політиці, яка формується владою; аналізу політико-культурних аспектів клієнтелізму та інституціонального середовища влади; бюрократичного та виборчого клієнтелізму, де політична партія є патроном зі своїми клієнтськими мережами, завдяки яким отримує владу тощо. Тому багатоаспектність патрон-клієнтських стосунків свідчить про актуальність досліджуваної проблематики.

Постановка завдань. Метою статті є теоретико-історичний аналіз патрон-клієнтських стосунків у контексті розгляду його основних напрямків, якими є: обмін благами, патронат у бюрократії, клієнтелізм на виборах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Час, у який ми живемо, – епоха змін. Наше суспільство здійснює винятково важку, багато в чому суперечливу, але історично неминучу і необоротну перебудову. В соціально-політичному житті це перехід від тоталітаризму до демократії, в економіці – від адміністративно-командної діяльності до ринкових відносин, у житті громадян – перетворення їх з «гвинтика» у системі в самостійний суб'єкт господарської діяльності. Такі зміни у суспільстві, в економіці, у всьому нашому життєвому укладі складні тим, що вони вимагають зміни нас самих [9].

Це, передусім, можливості у досягненні поставлених цілей задля розбудови країни, збільшення добробуту її населення. Але це також і виклики, які несуть у собі загрози для кожної окремої людини, суспільства, держави. Патрон-

клієнтські стосунки у цій ситуації відіграють одну з головних ролей.

З'ясування суті такого явища, як патрон-клієнтські стосунки, послідовно шліфувалося протягом кількох поколінь дослідниками суспільних і гуманітарних наук. Це різноманітні теорії патрон-клієнтських стосунків, які виокремлюють різні форми патроната і клієнтелізму: приватне заступництво, мережі особистих ставлеників, угруповання всередині державного апарату, контролюючі вибори, «політичні машини», локальні «боси», розподіл політичними партіями індивідуалізованої допомоги конкретним виборцям в обмін на голоси тощо.

У наукових колах патрон-клієнтські стосунки розглядаються у трьох напрямках:

- патронат як особливий тип обміну,
- патронат як покровительство (заступництво) в бюрократичному апараті,
- патронат і клієнтелізм на виборах.

Дослідження *патронату як особливого типу обміну* свідчить, що це постійні, двосторонні, взаємовигідні, ієрархічні і відносно добровільні стосунки, в основі яких є обмін благами.

У контексті цього напрямку вагомою є думка американського теоретика економічної та політичної антропології Маршалла Салінса, який, досліджуючи еволюційні типи первісних общин, ввів поняття «бігмен» (переклад з англійської мови *great man* – велика людина) для позначення політичного лідера меланезійської общини в протиставлення вождю – полінезійському лідеру. Роздаючи подарунки, бігмен отримує повагу, створює фракцію послідовників, які забезпечують бігмену владу у майбутньому (резерв влади). Це ще називають відкладений обмін [30, с. 285–303].

Влада бігмена меланезійської общини спирається лише на обмін і харизматичну легітимність [1, с. 644–706], на віру в його стійкість і можливість утримання і отримання влади. Бігмен сильний настільки, наскільки сильним його вважають інші. У бігмена клієнти могли вступати у відносини обміну і виходити з них добровільно. Клієнти завдяки стосункам патроната могли розраховувати на вирішення нагальних проблем.

Влада ж полінезійських вождів (лідерів) ґрунтується не лише на харизмі, а більше на традиційних інститутах [30, с. 285–303]. Їхнє становище менше залежить від розподілу благ постійним послідовникам і тому частіше набуває характеру марнотратства. Подібна поведінка протилежна патронату. Відповідно до традицій у вождів були піддані, які ставали ними автоматично і

яких некоректно називати клієнтами. Фактично у додержавницькому середовищі можна було обирати між покровителями, але альтернативи заступництва не було. Індивід міг обрати стратегію поведінки, хоча загальний формат соціальних інститутів формувався спільнотами.

Дослідженню патронату цього періоду характерна песимістична і оптимістична традиції.

Песимістична традиція передбачала позачасову і повсюдну традиціоналістську ситуацію.

Оптимістична традиція націлена на перехідний період модернізуючих общин, відхід від традицій і патроната. Патронатні інститути розцінювалися атрибутом традиційних общин, зі своєю політичною культурою, без кордонів між публічним і приватним, політичним і неполітичним [2, с. 6–24].

Традиційним середовищем були певні поселення. Вся влада – політична, економічна, посередня, концентрувалася в руках тих, хто володів моральним авторитетом. Клієнтелізм у цьому випадку розцінювався не лише як ієрархічні стосунки обміну, а як явище, що порушує кордони (межі) політичного і приватного.

Ураховуючи зазначене прикордонне положення патрон-клієнтських стосунків, цілий ряд дослідників, зокрема Карл Ланде, націлював у своїй праці з традиційними груповим і класовим підходами до вивчення політичної боротьби, демонструючи, як у чотирьох спільнотах різного рівня державності діючими особами виявлялися не солідарні групи із загальними ознаками (класи, групи інтересів), а мережі, які об'єднують високопоставлених патронів, середню ланку брокерів і залежних від них клієнтів [27, с. 103–127; 28, с. 45–55].

Спочатку завдяки мережевому підходу у вивченні патронату було встановлено, що роль неформальних відносин у формальних організаціях була помічена не лише в окремих країнах третього світу, що розвиваються, а й, з часом, основним об'єктом у цьому напрямку стали комерційні і державні організації у сучасних модернізованих країнах.

У результаті мережевий підхід сприяв розвитку особистих зв'язків, виявив клани і фракції, хоча патрон-клієнтські стосунки при цьому розцінювалися не зовсім добре. Основною причиною цієї оцінки був не обхід формальних правил, структур і класових меж (кордонів), а ієрархічний (вертикальний) тип зв'язку, розподіл влади.

Аналіз патрон-клієнтських мереж слугував підґрунтям для другого напрямку вивчення патрон-клієнтських стосунків – патронат в бюрократії, як покровительство в бюрократичному апараті.

У 1960-их роках існувала також концепція «політична машина», авторами якої були Едвард Банфілд і Джеймс Скотт [15].

Під «політичною машиною» Д. Скотт вважав неідеологічну організацію, яка утримує владу завдяки контролю над виборцями. Очолює таку організацію («політичну машину») впливова людина – бос з великими зв'язками і владою у межах певної території (зазвичай міста). Працівники цієї організації патронують населення (клієнтів), і в обмін на певні послуги (допомогу при працевлаштуванні, подарунки, поради, підтримку тощо) отримують потрібне голосування на виборах. «Політична машина» існує в рамках формальних демократичних інститутів, але не відповідає їх суті. Адже на виборах перемагають ті кандидати, які зуміли домовитися із босом, а не ті, які запропонували актуальні й потрібні програми чи успішно працюють. Посада боса нагадує меланезійського бігмена: він може стати локальним патроном, а може бути брокером, надаючи послуги своєї «політичної машини» політичним патронам.

Подібні конструкції виникли завдяки поєднанню загального виборчого права з великою кількістю бідних людей у конкретному місті. Вершиною панування «політичних машин» у Сполучених Штатах Америки вважаються кінець XIX і початок XX століття.

Модель «політичної машини» виявила більш складний взаємозв'язок між патронатом і модернізацією. До цієї моделі схильне населення не лише традиційних сіл чи міст, а й країн. «Політична машина» раціоналізувала клієнтелізм, вивівши на перший план прагматичні мотиви, а не емоції і вдячність. Це сприяло безболісно вклинити клієнтелізм в електоральний аспект, де переважає раціональний економічний підхід.

Аналіз «політичних машин» сприяв формуванню третього напрямку патрон-клієнтських стосунків, зосереджених на електораті й на виборах.

Що ж представляє собою *другий напрямок* – *патронат в бюрократії*, яку роль він відіграв в історичному аспекті для патрон-клієнтських стосунків та ієрархічного розподілу влади?

Загалом бюрократичний патронат це патронат обміну, але у більших масштабах. Це двосторонні, ієрархічні, довготривалі і відносно добровільні стосунки між патроном і клієнтом, де патрон пропонує клієнтові державну посаду, але і клієнт, отримавши її, має певні зобов'язання перед патроном.

Німецьким соціологом, філософом Максом Вебером у концепції модернізації сучасної держави акцентується на професійній бюрократії. Тобто, патронат в бюрократії існує у країнах, де лише починають формуватися державні органи, або де вони вже функціонують, але в інтересах певних чиновників.

Історичний період Нового часу відзначувався побудовою держав у Європі шляхом включення до державного апарату місцевих нотаблей з їх клієнтами.

Нотаблі – це члени особливого роду зборів (збори нотаблей), яке скликав король Франції у XIV–XVII століттях для обговорення державних, головним чином фінансових і адміністративних питань. Нотаблі не обиралися станами, а призначалися королем з числа найбільш видних представників дворянства, вищого духовництва, міських верхів. Збори нотаблей скликалися нерегулярно, мали дорадчий характер; підміняли собою збори Генеральних штатів, будучи більш слухняним органом в руках королівської влади. Хоча напередодні Великої французької революції збори нотаблей у 1787 році відхилили урядові проекти, що порушували податкові привілеї дворянства і духовництва. У 1788 році останні збори нотаблей, скликані для обговорення складу і порядку виборів депутатів у Генеральні штати, зайняли ворожу позицію по відношенню до третього стану, висловившись проти подвоєння числа депутатів цього стану і вимагаючи роздільного голосування по станах, що забезпечило б дворянству і духовництву перевагу в Генеральних штатах.

Місцеві нотаблі виступали брокерами для королівської влади. Таким чином формувалася і укріплювався центральний апарат у Франції того часу.

Американський соціолог, політолог, дослідник проблематики політики і суспільства Чарльз Тіллі назвав XV–XVII століття у Європі періодом «брокеража» [12].

Важливу роль відігравали також мережі персональних зв'язків впливових патронів. До прикладу, Козімо Медічі – один із найкращих державних діячів свого часу (1389–1464), який без потрясінь перетворив Флорентійську республіку в спадкову синьйорію (орган міського самоврядування в італійських містах-комунах XIII–XIV століть (Пріорат), створив сильну партію, зазнав поразки і шляхом підкупу гонфалон'єра (представника правосуддя) залишився простим громадянином, не прийнявши ніякого титулу і не змінюючи республіканських форм. Важливо те, що вершини влади Казіно Медічі досяг не стільки

власними якостям, як завдяки патрон-клієнтським мережам, які дозволили йому виступити брокером між впливовими групами.

Загалом вся європейська політика була сконцентрована в руках кількох впливових сімей.

У період створення держав Нового часу патрон-клієнтські стосунки властиві для всього європейського континенту.

Існують історичні факти, коли монархи делегували міністрам і канцлерам вирішувати питання державної ваги і призначати на державні посади. Клієнтела деяких впливових вельмож (Ян Замойський XVI ст.) формувалася завдяки можливості роздавати посади і фінансову допомогу. З кінця XVI – початку XVII століття в Англії фінансові потоки королівського патронату змінилися у зворотньому напрямку: було – престиж у покровителя, дохід клієнту, а потім клієнти стали платили за отримання престижного титулу.

Важлива й те, що не всі держави користувалися патронатом [22]. Наприклад, в Османській імперії XVII століття правителі не використовували місцевих нотабелів, як у Франції, не даючи їм обростати зв'язками [16]. У XX столітті під час революційного будівництва країни Мозамбік теж ігнорувалася думка місцевих вождів [21].

Разом із тим поява нових держав, таких як Мозамбік, стала початком дослідження ранніх модерних державних бюрократій, поняття «патримоніалізм» (М. Вебер) доповнилося поняттям «неопатримоніалізм» (Ш. Ейзенштад).

Концепція «неопатримоніалізм» характеризується «захопленням» державних інституцій правителями і чиновниками, елітами; утриманням влади, режимів, використанням державних інституцій як своєї власності.

Надзвичайно активно впроваджується неопатримоніалізм в африканських країнах [17], країнах посткомуністичного простору [3; 13], колишніх республіках СРСР [10, с. 11–20], не виключенням є і незалежна Україна.

Клієнтелізм передбачає підкуп державою лояльного населення. Існує надзвичайно великий взаємозв'язок між клієнтелізмом і корупцією [23, с. 289–310].

Сприйняття корупції у кожній країні своє і залежить від її законодавства, тоді як бюрократичний патронат має своє унікальне визначення: не передбачає нелегальність, не порушує закони і норми, хоча може й засуджуватися. У модернізаційній логіці корупція і патронат розуміються як екзогенна до законів ринку і державного управління «культурна» корозія [29, с. 89–110].

Існує також теорія антимодернізаційного впливу патронату. Наприклад, згідно з дослідженнями Девіда Канга згуртованість правлячої еліти і згуртованість бізнес-еліти у Кореї створили ситуацію «взаємних заручників», які протягом кількох років сприяли модернізації [24], але це мало тимчасовий ефект. Зазвичай неефективна бюрократія, перенасичена патронатом, розглядається як причина економічної неефективності, а не наслідок. Деякі науковці вважають патронат (призначення лояльних бюрократів) дотичним до неефективності авторитарних режимів, де диктатори зацікавлені в призначенні лояльних, а не компетентних працівників, оскільки лояльні більш керовані і не зрадять [5, с. 36–51].

Підсумовуючи дослідження другого напрямку патрон-клієнтських стосунків – патронату в бюрократії, варто наголосити на такому.

Патронат у бюрократії розглядається з позиції патримоніалізму, неопатримоніалізму, «політичного виживання», закономірностей конкретних типів і особливостей специфічних випадків патронату, наявності патронату як атрибуту в державному апараті тощо.

Явищем, яке часто ототожнюється з корупцією, є патронат, або клієнтелізм. Патронат передбачає відносини, що охоплюють взаємний обмін послугами між двома людьми різного статусу і влади, коли, зазвичай, клієнтові надається протекція в обмін на його лояльність і політичну підтримку

Підвидом патрон-клієнтських стосунків є також патронат і клієнтелізм на виборах або електоральний клієнтелізм.

У процесі двосторонніх, ієрархічних, стійких, відносно добровільних відносин клієнт надає патрону голос на виборах в обмін на індивідуальні блага. Для електорального патронату слабким місцем є двосторонній характер зв'язку: не завжди клієнт отримує індивідуальну винагороду за голосування на виборах. Список можливих індивідуальних благ, які надаються виборцям, найрізноманітніший: продуктові набори, побутова техніка, дрібне приладдя, кошти тощо. Є й інші блага, які надаються окремій громаді на певній території: ремонт дороги чи будинку, проведення водогону чи каналізації, облаштування прибудинкової території тощо.

Основним в електоральному клієнтелізмі є вибір, здійснюваний клієнтом (виборцем). Патрони теж мають вибір: пропонувати або не пропонувати свій патронат.

Наукові джерела трактують два основних напрямки клієнтелізму на виборах:

- механізм електорального клієнтелізму,
- політичні та економічні наслідки електорального клієнтелізму.

Поняття та сутність механізму електорального клієнтелізму вперше було висвітлено у працях Скотта, Банфілда та Уілсона в описі «політичних машин», а також у творі Джудіт Чабб про патронат партії Християнських демократів на півдні Італії [19, с. 170]. У класичних описах «політичних машин» поряд із тіншовими й кримінальними практиками клієнтелізм важко відрізнити від прямого підкупу.

Американський політолог Мартін Шефтер у доповіді «Партія і патронат: Німеччина, Англія, Італія» на конференції 22.04.1976 року в університеті Вісконсіна, присвяченій питанням масштабу і практики загальної науки історії, наголосив на важливості етапу, на якому вперше відкривають демократичне виборче право, а також зазначив, що бідність виборців не є підставою для того, щоб партії зайнялися патронатом. Він стверджує, що для патронатності партії, крім запитів і потреб електорату, потрібно, щоб партійні політики відносилися до владної правлячої еліти, а також відсутність незалежної бюрократії [6, с. 403–451]. Тобто патронат може існувати, лише коли політики мають доступ до державних ресурсів, щоб їх розподіляти. Цим пояснюється, чому партії, які він називає «партіями зовнішнього походження» (наприклад, революційні комуністичні партії в Росії та Китаї), спочатку характеризувалися значно нижчим рівнем патронату й корупції; їм доводилося дотримуватися суворої дисципліни, а жодних переваг для розподілу вони не мали, доки не здобули владу [7, с. 263–298].

Існує й інший підхід, а саме: виборець не потребує подарунків; він може отримати запропоновані блага і не проголосувати в інтересах патрона; партія бездумно витрачає кошти, надаючи блага електорату, на території якої відсутня будь-яка конкуренція. І як висновок цієї теорії, ідеальна аудиторія для клієнтелізму – бідне населення, малі території, процедуру голосування на яких легше проконтролювати.

Клієнтелізм трактується як торгівля голосами й політичною підтримкою задля отримання індивідуальних пільг, на протигагу програмній політиці. І відрізняється від елітних систем патронату, за яких обсяг використання клієнтелізму в рекрутингу до еліти є значно обмеженим і далеко не так добре організованим. Клієнтелізм виникає, коли демократія настає до того, як встигне закріпитись сучасна держава як автономна інституція,

що спирається на власну політичну коаліцію. Клієнтелізм є ефективною формою політичної мобілізації в суспільствах з низьким рівнем доходів та освіти, і тому його краще розуміти як ранню форму демократії. У Сполучених Штатах Америки, Греції та Італії демократичне виборче право вже було розширене до створення сучасної держави: у 1830 році – в США, у 1844–1864 роках – у Греції і в період після 1946 року – в Італії. Політичні партії в усіх трьох країнах використовували свою державну бюрократію як джерело доходів політичних клієнтів, що мало передбачувано катастрофічні наслідки для спроможності й потенціалу держави [14].

Крім того, існує таке явище, як клієнтелістська підзвітність. Тобто партії відповідають не за програми, ідеологічні політичні напрямки, не за конкретні суспільні блага згідно з партійними курсами, а за надання індивідуальних послуг (благ).

Американський політолог Стівен Левицький акцентував, як партії компенсують патронатом свою низьку популярність і невідповідність рекламованим партійним програмам. В Аргентині у 1990-х роках пероністи, завдяки патронату бідних громадян із приміських поселень, змогли зберегти владу незалежно від втрати виборців із робітничого класу [11, с. 539–568].

Клієнтелізм проник у бажання, очікування електорату, які попередньо було задекларовано у програмах партій. Якщо спочатку партії підлаштовували свої програми під світогляд великої групи виборців, то з позиції клієнтелізму, акцент партій робиться на цільову аудиторію отримувачів індивідуальних послуг. Тому партії можуть обирати не лише між пропонуванням програм виборцям і клієнтелізмом, а й, враховуючи патронат, пропонувати певні блага через брокерські мережі. Хоча інколи дії брокерів можуть не відповідати стратегічним планам партійних лідерів. Тобто лідери партій всіляко сприяють виборцям, які сумніваються і поки не впевнені у правильності прийняття майбутніх рішень, а брокери роздають ці блага своїм лояльним прихильникам. Так, із вини брокерів не виконується основне призначення (завдання) патронату – зміна переваг і вподобань виборців. Партії можуть не користуватися послугами брокерів, якщо є інші шляхи впливу на виборців та комунікації з ними (наприклад, агітація через засоби масової інформації). Із цієї причини занепали більшість «політичних машин» у США і мережі електоральних брокерів у британських містах [31].

Отже, бюрократичний патронат і електоральний клієнтелізм перебувають поруч. Клієнтеліст-

ські партії мають переваги на виборах завдяки доступу до великих державних ресурсів.

Електоральний клієнтелізм сприяв влаштування локальних нотаблей і різних груп бігменів у державну «політичну машину». До прикладу, успіх численних етнічних партій в Індії [18]. За кілька десятиліть панування в індійських селах переходить від попередніх родових самантів до освічених політичних брокерів найа нета [26, с. 141–158]. Існують також конфлікти між клієнтелістськими та родинними зв'язками. Наприклад, в Англії XVII століття парламентська посада перестала бути свідченням локального визнання однієї із великочинних сімей і стала винагородою у жорсткому змаганні покупців голосів [25].

Більшість досліджень клієнтелізму ґрунтуються на постулатах теорії раціонального вибору і припускають, що виборці діють раціонально і виважено.

Водночас клієнтелізм акумулюється не лише на поясненні логіки його виникнення і функціонування, але і на його наслідках для політики. Він є незалежним посередником, а залежними посередниками є політичний режим, державність, економічний розвиток.

Економічні наслідки електорального клієнтелізму, наслідки бюрократичного патронату, низька якість державного управління між собою дуже схожі. Об'єднати всі ці складові частини можна в одне поняття – *корупція*.

Політичний ефект клієнтелізму дискусійний. А саме: клієнтелістська підзвітність менш демократична (але демократична), ніж підзвітність політиків із програмами; електоральний патронат для державного будівництва і державного управління кращий, ніж зловживання владою правлячої еліти або репресій, які понижують інформаційну підзвітності; здатність клієнтелізму попереджати конфлікти (що для диктатур – допінг, то для демократій – яд) тощо.

Отже, електоральний клієнтелізм можна вважати найбільш вивченим напрямком патрон-клієнтелістських стосунків.

Зокрема, дослідження раціональної природи людських стосунків, вивчення економічної та електоральної статистики сприяли виявленню причин і механізмів появи і згасання електорального клієнтелізму, а також логіки попиту на нього як патроном, так і клієнтом. Це вивчення не лише самих «політичних машин», а їхній вплив на економічне і політичне життя, виходячи із припущень раціональної або емоційної природи.

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, можна зробити висновки.

Патрон-клієнтелістські стосунки – це складний, багатоаспектний соціально-управлінський політичний феномен, що виникає в результаті взаємодії патрона (покровителя), клієнта (підлеглого) і певного організаційного середовища у процесі еволюції системи управління.

Дослідження основних напрямків патрон-клієнтелістських стосунків надало можливість виокремити їхні важливі ознаки. Зокрема, патронат як особливий обмін, патронат в бюрократії, патронат і клієнтелізм на виборах є двосторонніми, ієрархічними і відносно добровільними стосунками. Разом із тим є й слабкі місця: для бюрократичного патронату це взаємовигідність і стійкість, а для електорального патронату – двосторонній характер зв'язку, тобто не завжди клієнт отримує індивідуальну винагороду за голосування.

Патрон-клієнтелістські стосунки існували протягом всього історичного розвитку людства. Вони характерні для безлічі традиційних або модернізуючих спільнот (суспільств, держав).

Тому поряд із необхідністю поглибленого вивчення піднятого питання виникає потреба дослідження впливу патрон-клієнтелістських стосунків на ієрархічний розподіл влади в Україні, що буде предметом наших подальших розвідок.

Список літератури:

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. С. 644–706.
2. Гельман В.Я. «Подрывные» институты и неформальное управление в современной России. *Полития*. 2010. № 2. С. 6–24.
3. Гельман В.Я. Модернизация, институты и «порочный круг» постсоветского неопатримониализма. Санкт-Петербург. Санкт-Петербург : Издательство Европейского университета, 2015.
4. Додлова М.Ч., Юдкевич М.М. «Обмен дарами» в отношениях государственных служащих. *Экономический журнал ВШЭ*. 2007. № 3. С. 339.
5. Егоров Г.В., Сонин К.И. Диктаторы и визири: экономическая теория лояльности и компетентности. *Общественные науки и современность*. 2008. № 2. С. 36–51.
6. Мартин Шефтер. Партия и патронат: Германия, Англия и Италия. *Политика и общество*. 1977. Т. 7, вып. 4. С. 403–451.

7. Мартін Шефтер, «Виборчі основи політичної машини: Нью-Йорк, 1884–1897» / В. Джоель Сілбі та ін. ред. *Історія американської виборчої поведінки*. 1978. С. 263–298.
8. Матвеев А.А. Соотношение неформальных институтов и практик. *Власть*. 2011. № 8. С. 19–20.
9. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва, 1992. С. 366.
10. Пояркова Т., Плотницька І. Еволюція патрон-клієнтських стосунків у СРСР. *Ідеологія і політика*. Київ. 2019. № 3(14). С. 11–20.
11. Стивен Левицкий Неформальная организация партий в Латинской Америке [Неформальная партийная организация в Латинской Америке] (с Флавией Фрейденберг). *Desarrollo Económico (Аргентина)*. 46. 2007. № 184. С. 539–568.
12. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 1990–1992. Москва. Территория будущего. 2009.
13. Фисун А. Постсоветские неопатримональные режимы: генезис, особенности, типология. *Отечественные записки*. 2007. № 6.
14. Фукуяма Ф. Що таке корупція? URL : <https://zbruc.eu/node/52257> (дата звернення: 04.07.2021).
15. Banfield E.C., Wilson J.Q. *City Politics*. Cambridge: Harvard University Press, 1963.
16. Barkey K. *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1996.
17. Bratton M., Walle N. Van de. *Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in Comparative Perspective*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997.
18. Chandra K. *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and Ethnic Head Counts in India*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.
19. Chubb J. *Patronage, power and poverty in Italy. A tale of two cities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. P. 170.
20. Eisenstadt S. N., Roniger L. *Patrons, clients and friends. Interpersonal relations and the structure of trust in society*. Cambridge. 1984.
21. Earle T., Derluigian G. Strong chieftaincies out of weak states, or elemental power unbound. *Comparative Social Research*. 2010. Vol. 27. P. 51–76.
22. Ertman R. *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Modern Europe*. York : Cambridge University Press. 1997.
23. Hicken A. Clientelism. *Annual Review of Political Science*. 2011. Vol. 14. P. 289–310.
24. Kang D.C. *Crony Capitalism. Corruption and Development in South Korea and the Philippines*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.
25. Kishlansky M. A. *Parliamentary Selection. Social and Political Choice in Early Modern England*. Cambridge : Cambridge University Press, 1986.
26. Krishna A. Politics in the middle: mediating relationships between the citizens and the state in rural North India / H. Kitschelt, S. Wilkinson (eds.) *Patrons, Clients, and Policies. Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. P. 141–158.
27. Lande C.H. Networks and groups in Southeast Asia: Some observations on the group theory of politics. *American Political Science Review*. 1973. Vol. 67. № 1. P. 103–127
28. Mayer A.C. The Significance of Quasi-groups in the Study of Complex Societies / S.W. Schmidt, L. Guasti, Lande C., J.C. Scott (eds.). *Friends, Followers, and Factions. A Reader in Political Clientelism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1977. P. 45–55.
29. Rose-Ackerman S. *Corruption and Government. Causes, Consequences and Reform*. Cambridge University Press, 1999. P. 89–110.
30. Sahlins M.D. Poor man, rich man, big-man, chief: political types in Melanesia and Polynesia. *Comparative studies in society and history*. 1963. Vol. 5. № 3. P. 285–303.
31. Stokes S., Dunning T., Nazareno M., Brusco V. *Brokers, Voters, and Clientelism*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013.

Kostetska L.M. PATRON CLIENTELISM: A HISTORICAL-THEORETIC APPROACH

The article examines the historical manifestations of the patron-client relations in primitive communities during the period of Ancient Rome, the Ottoman Empire, the era of Modern Times, and the specifics of their political regimes. It has been established that patronage in ancient Rome was a form of protection carried out by a patron. Otherwise stated, it was the government under the supervision and guidance of some important person or large organization. Patronage involves a relationship that encompasses the mutual exchange of services between several people of different statuses and power. Clientelism comes back to the

era of Antiquity, and the term is borrowed from the ancient Romans. The essence of clientelism is patronage in exchange for loyalty and political support.

The review of both domestic and foreign publications helped to highlight three main directions of the patron-client relations: 1). exchange of benefits; 2). patronage in the bureaucracy; 3). electoral clientelism. The research carried out made it possible to analyze the socio-political processes of the studied historical periods, in particular, the rule of the leader of the Melanesian community and the Polynesian leader; the change of the courts of monarchs to the bureaucratic states of the New Age; the promotion of loyal bureaucrats in the service and their reforming of societies; the patronage of parties and the encouragement of the electorate in elections.

The interconnection between the patron-client relations and the hierarchical distribution of power is analyzed. It is recognized that the hierarchy is the relationship between the concept of "power-subordination", pressure on a person through coercion, and control over the distribution of material wealth.

The author reveals the consequences of clientelism for politics and public administration. It has been proven that clientelism is an independent mediator, while the political regime, statehood, and economic development are dependent mediators.

It has been proven that the economic consequences of electoral clientelism, the consequences of bureaucratic patronage, and the poor quality of public administration are very similar to each other. All these components can be combined with one modern concept that is corruption.

It is concluded that the patron-client relationship has existed throughout the entire historical development of mankind. Patron-clientelism transforms, acquires new types and forms, and continues to play a significant role in political and administrative life by intertwining with rational institutions and reproducing patrimonial practices outside the rational environment.

Key words: *patronage, clientelism, patron-client relations, hierarchy, bureaucracy.*